

"צורה בתוך צורה"

שיחה בין דור גז למלחין האגופ ק'

דור גז:

גורלה, או שמא עליי לומר הימצאותה הפיזית, של יצירה שאיננה מקובעת למקום אינו מעיד בהכרח על מוצאה או על מקורות ההשפעה שלה. הדבר נכון במיוחד כאשר מדובר ביצירות מוזיקליות, דוגמת היצירות שאתה הלחנת.

האגופ ק':

לא תמיד ניתן להצביע בוודאות על מקורו של לחן, כמו גם במקרה של מיטלטלין דוגמת כלי קרמיקה, שטיחים, כלי כסף, כתבי יד וכד'. חפצים מסוג זה ניתנים לניוד בקלות, ועל כן קשה לעיתים תכופות להעיד על זהות היוצר שלהם. עובדה זו אפשרה להיסטוריונים בעלי אינטרסים לאומיים להטות את ממצאיהם ולאפיין חפצי אומנות ארמניים מובהקים כפריטים "עות'ומניים".

ד"ג:

גבולותיה המלאכותיים של מדינת הלאום מעוותים את מהלך כתיבת ההיסטוריה של האמנות. זו הסיבה שתופעת ההקדשה/הטבעה/חקיקה (בארמנית: "hishatakaran", באנגלית: "inscription") איננה מקרית כאשר מדובר בתרבות של מיעוטים, שנמצאים תכופות במצב של תנועה.

ה"ק:

יותר מכל עם אחר אנחנו מקפידים על הצהרת-תוקף ובעלות-אמנותית. קיים עיוורון מובנה בכתיבה על אומנות נוצרית שמקורה בארמניה. למשל, הספרות המקצועית נוטה להתעלם מההשפעה הארמנית על תחום אומנות הקרמיקה שנעשתה ברחבי האימפריה העות'ומנית. הנימוקים הרווחים להתעלמות זו הם שכלים רבים שיוצרו בידי קדרים ארמנים הוזמנו על ידי לקוחות מוסלמים, או ששטיחים ארמניים נארגו בידי מוסלמים והוזמנו על ידי לקוחות מוסלמים, נתיני האימפריה. חפצי החן שיוצרו בסדנאות הארמניות (אריחים, כדים, ביצי קרמיקה מעוטרת) נבלעים בנרטיב-העל תחת הכותרת יצירה "עות'ומנית" או "תורכית" ולא מיוחד להם פרק עצמאי. ידוע גם כי במקרים מסוימים הוסרו משטיחים ארמניים הקולפונים, שהעידו בבירור על מקום הייצור, שם היוצר, שם הסדנה ותאריך הייצור.

ד"ג:

מהדרך שבה תיארת זאת, עולה כי יצירת אומנות שאומן ארמני עשה במסגרת חייו כנתינ האימפריה היא מעין צורה אחת בתוך צורה אחרת.

ה"ק:

ב-1863 הוכרזו הארמנים כאומה מיוחדת, קהילה מוגנת, במסגרת האימפריה העות'ומנית. היינו ידועים כ"קהילה הנאמנה" – "מילט אי-סדיקה". במהלך השנים, שוב ושוב הבטיחו לערוך רפורמות ביחס של השלטון כלפי קבוצות המיעוט...

ד"ג:

הבטחות שמעולם לא הוגשמו חרף הלחץ של מעצמות המערב. מרכז ייצור כלי הקרמיקה במאה ה-19 היה בקוטאיה, העיר שבה נולדת.

ה"ק:

בשנת 1800, נמנו בקוטאיה כמאה בתי מלאכה שייצרו עשרות אלפי אריחים לארמונות תורכיים, מסגדים וכנסיות ברחבי האימפריה, בהן כנסיית הקבר וכנסיית סנט ג'ימס ברובע הארמני שבירושלים. אחת ההמצאות הידועות של הארמנים בקוטאיה הן ביצי הקרמיקה שהיו התלויות מהאוויר בשרשראות ובסופן מנורות שמן. אורנמנטים אלו היו נפוצים בכנסיות ומסגדים כאחד. לביצים היתה פונקציה כפולה: דקורטיבית ופרקטית. מכרסמים נמשכו לשמן התבערה של המנורות, שהיה עשוי משומן של חיות, והביצים מנעו מהם להגיע אליהן. העיטורים הנפוצים ביותר הציגו שרפים מכונפים.

ד"ג:

ביצי קוטאיה מקוריות נמצאות באוספים של הלובר, המוזיאון הבריטי, מוזיאון ישראל, המוזיאון לארכיאולוגיה באיסטנבול, המוזיאון לאמנות האסלאם בירושלים ועוד. במרבית האוספים של מוזיאונים לאמנות האסלאם נמצאים כלי קרמיקה ארמניים המסווגים תחת הכותרת אמנות "עות'ומנית". קטגוריה זו תואמת את נרטיב-העל של מוזיאונים אלה, כפי שמלמד שמם. במוזיאונים במערב נוטים למיין חפצי אומנות מן המזרח לפי מוטיבים: מיני בע"ח, מיני צמחים, סוגי גנים וכד'. כתיבה היסטורית היא תמיד תלוית-מחבר.

ה"ק:

הזהות התרבותית הארמנית קשורה באתוס שלנו כעם, כלאום... ומכאן יש גם חשיבות לזהות המחבר.

ד"ג:

רבים טוענים שאפשר לקרוא את סיפורם של הארמנים בתולדות אומנותם: המוטיבים הצורניים, ההשפעות הסגנוניות מסין ומאיראן, הצבעוניות והעיטורים, התיאור של סצנות מהברית החדשה ועוד. מהות אסתטית הנשענת על מרכיבים צורניים דומים ומאחדת אותם למוטיבים שונים מעידה בהכרח על סגנון.

ה"ק:

כתיבת תולדות האומנות הארמנית היא פעולה שמשמעותה לעיתים היא "עדות".

ד"ג:

בדלנות גם עלולה להוביל למתחים עם קבוצות הרוב. ב-1908 אנוור פאשה הנהיג את מהפכת התורכים הצעירים. ב-1913 הוא שימש כשר המלחמה והחליט לעמוד לצד גרמניה. ב-1914 נותרו רק שלושה בתי מלאכה בקוטאיה, ואילו ב-1922 לא נותרו ארמנים בעיר הולדתך.

ה"ק:

אנחנו מדברים על המלחמה?

ד"ג:

אנחנו תמיד מדברים על מלחמה. בשיחות קודמות שלנו שוחחנו על החלק שאתה לקחת במלחמה.

ה"ק:

נחזור לנושא ההלחנה.

ד"ג:

שני הנושאים קשורים; מעולם לא השלמת להלחין את "המסע לקתדרלת זווארטנוץ".

ה"ק:

ועל כן זו יצירה שמעולם לא נוגנה.

ד"ג:

ובשל כך "סיפורה" של היצירה הוא העדות...

ה"ק:

אני חושב שנסיונות יצירתה של עבודת אומנות מעניינות אותך יותר מהיצירה עצמה. לא מדובר רק בעניין שאתה מגלה ביצירה המקורית או העניין הפורמליסטי שלך בבילאי שלה, יש לך, בעיקר, עניין בקונטקסט, במה שנותן את ה"קצב".

ד"ג:

אז מדוע לא השלמת את ההלחנה של "המסע לקתדרלת זווארטנוץ"?

ה"ק:

בגלל הקונטקסט והנסיבות שבהם נכתבה העבודה.

ד"ג:

ובכן, זה ה"קצב" של היצירה שלך.

ה"ק:

קטיעה.

ד"ג:

במהלך המלחמה, האימפריה העות'ומנית נלחמה לצד הקיסרות הגרמנית. המלחמה הסתיימה בפירוקה של האימפריה, שכונתה בפי כל: "האדם החולה של אירופה". מרבית שטחיה של ארמניה הגדולה נותרו בשליטה תורכית. בתום המלחמה הכריזה ארמניה על עצמאותה, ומיד לאחר מכן כבש אותה הצבא האדום, והיא הפכה לרפובליקה סובייטית. בעשרה בדצמבר 1920, כתב ה"ניו יורק טיימס": "ארמניה צומצמה לכלל מדינה זעירה על ידי חוזה השלום עם תורכיה". אתה נותרת למעשה מחוץ לגבולות המדיניים החדשים של הרפובליקה הארמנית לאחר המלחמה.

ה"ק:

כיום אין ארמנים ב-90% משטחה של ארמניה ההיסטורית.

ד"ג:

השם "ארמניה", שניתן על יסוד מסורת קדומה באירופה לכל החבל, אינו תואם זה כמה דורות את התנאים המדיניים והאתנוגרפיים הקיימים בו. את "המסע לקתדרלת זווארטנוץ", קתדרלה הממוקמת בין הבירה המדינית ירוואן לבירה הדתית וארשאפאט (אצ'מיאדזין), הלחנת לכלי הנגינה הארמני "דודוק" (בתורכית: שריקה).

ה"ק:

הנגינה של הדודוק מבטאת את הדיאלקטיקה של השפה הארמנית יותר מכל כלי נגינה אחר. הכלי שנראה כמו חליל עשוי מעץ משמש, מה שנותן לו את הצליל הייחודי שלו. מנקים אותו במטלית בד ששברו בה אגוזי מלך. השמן של האגוזים משמש כחומר ניקוי. בליטורגיה הארמנית ובמוסיקה הקשורה בה אפשר לזהות צורות שירה קדומות ביותר של הכנסייה הנוצרית. אנחנו פיתחנו שיטה של טעמי-ניגון וסימנים, שמתלווים למילים וניתן להשוות אותם לטעמי המקרא. ההימנונות הארמניים נמנים עם הדוגמאות הבולטות ביותר של האמנות הליטורגית. לחניהם מבוססים על שיטה של שמונה מודוסים (אוקטואכוס), שגם שימשה להלחנת שירה כנסייתית במערב ולהלחנת המקאם הערבי. הדודוק הוא הכלי העתיק היחיד שנותר ושרד בתהפוכות ההיסטוריה הארמנית וגבר על ההטיות של ההיסטוריונים ביחס לזהותו התרבותית של המחבר.

ד"ג:

הטיות מסוג זה, שנובעות לרוב מעמדתו הלאומית של החוקר, הן כמעט בלתי אפשריות כאשר מדובר באדריכלות. כנסיות רבות שנבנו במחוזות הצפון-מזרחיים של הרפובליקה התורכית (שטחיה של "ארמניה רבתי" "Greater Armenia") עומדות על תלן, ואחרות קיימות בצורת חורבות, ולא מתקבל על הדעת לטעון שהן נבנו בידי תורכים.

ה"ק:

לא ניתן להטיל ספק כי הן תוכננו בידי ארמנים, גם ללא חתימת האמן.

ד"ג:

כשמבקרים בארמניה, מבחינים מיד בקשר הצורני בין סגנון הבנייה למאפיינים הגיאוגרפיים של האזור. זוהי חוויה גיאוגרפית ופיזית של מקום ותרבות, במיוחד בתחום האדריכלות שעונה כהד נאמן לטופוגרפיה ההררית, אך גם בתחום ההלחנה. מלחינים ארמנים ידועים, דוגמת גריקור מירזאיאן סוני, קישרו בין הטיפוגרפיה של ארמניה למבנה של הלחנים. סוני אף אישר זאת לביורגרף שלו ובשיחת הרדיו שניהל ב-1906 עם המלחין הארמני קומיטס וארדאפט.

ה"ק:

שנינו נולדנו בקוטאיה.

ד"ג:

אתה וסוני?

ה"ק:

לא. אני וקומיטס. בעיני רבים עבודת האיסוף והשימור שלו אפשרה את קיומה של המוזיקה הארמנית לסוגיה.

ד"ג:

ובשל כך, הוא מגלם את הנרטיב של הדיאספורה הארמנית. חלק מתהליך הקונויזציה של קומיטס גם קשור לאופן הטרגי שבו הסתיימו חייו. ב-24 באפריל 1915, התורכים הצעירים גירשו יותר ממאה אינטלקטואלים ואישים פוליטיים ארמנים, והוא ביניהם. חייו עברו טלטלה שממנה לא התאושש. רבים מזהים את סוני כיורשו, למרות שאפשר לזהות הבדלים משמעותיים ביניהם. מה שמבדיל את קומיטס מיורשיו זו המחויבות שלו לאותנטיות המלודית המקורית, במיוחד לאי-סימטריות הרתמית של הלחן. הוא הפגין מחויבות עמוקה לסאונד ולסגנון המקורי של הלחן.

ה"ק:

ללא קשר לקטגוריה המוזיקלית או למקורות ההשפעה, לכל הלחנים הארמניים יש מאפיינים משותפים.

ד"ג:

בניגוד לקומיטס, סוני זכה להכרה רק לאחרונה, בדומה למלחינים רבים מהצד המזרחי של המפה, שהודרו מההיסטוריוגרפיה הארמנית.

ה"ק:

אתה שוב נצמד לנסיבות. לחנים ארמניים הושפעו ממגוון מסורות, ממזרח וממערב. ארמניה תמיד חיברה בין אימפריות הגדולות שהקיפו אותה מכל עבר. בדומה להלחנה, גם האדריכלות הארמנית הוא פרי מזיגה של כמה סגנונות בצירוף התרומה הארמנית המקורית. מבנים דוגמת הקתדרלה בזווארטנוץ או כנסיית הריפסימה הקדושה באצ'מיאדזין משלבים כמה אלמנטים ייחודיים לבנייה הארמנית: המבנה הראשי הוא מעוגל וכל חלקיו מתייחסים באופן שווה למרכזו, ואילו הכיפה החיצונית אינה מעוגלת, כמו בביזנטיון, אלא עשויה בצורת חרוט.

ד"ג:

כשצעדתי אל תוך כנסיית הריפסימה הקדושה, הופתעתי לגלות את הפערים בין צורתה החיצונית לצורתה הפנימית. אם נותנים את הדעת לתמורות הצורניות, שמים לב לכך שצורה אחת מוכנסת לתוך צורה אחרת: צדה החיצוני מרובע, בעוד שמצדה הפנימי היא עשויה

כתלתן בעל ארבעה עלים עם ארבעה אפסיסים גדולים, שביניהם משובצות ארבע גומחות פינתיות צרות, המוליכות אל ארבעה חדרי פינה מרובעים.

ה"ק:

היחס בין המראה הפנימי למראה החיצוני נקבע מתוך נטייתם של האדריכלים הארמנים לכלול צורה גיאומטרית אחת בתוך צורה גיאומטרית אחרת שונה בתכלית.

ד"ג:

בדומה לשיחה שלנו.

ה"ק:

צורה אחת בתוך צורה אחרת.